

MỘT SỐ VẤN ĐỀ

VỀ KHU VỰC KINH TẾ CHƯA ĐƯỢC QUAN SÁT

Bùi Trinh*, Hồ Đình Bảo**

Tóm tắt:

Mục đích chính của Hệ thống các tài khoản quốc gia (SNA) là đưa ra một mô tả đầy đủ về một nền kinh tế. Điều này có nghĩa là mục đích chính của việc biên soạn số liệu thống kê là bao quát càng nhiều càng tốt các hoạt động sản xuất thuộc về SNA. Rõ ràng là phạm vi phủ sóng toàn diện của các tài khoản quốc gia là một khía cạnh chất lượng quan trọng. Tuy nhiên trong thực tế có nhiều hoạt động kinh tế vẫn còn bỏ sót hay chưa thể quan sát được. Theo tiêu chuẩn của Tổ chức Hợp tác và Phát triển Kinh tế (OECD) "Các nhóm hoạt động có nhiều khả năng không được quan sát nhất là những hoạt động ngầm, hoạt động bất hợp pháp, khu vực phi chính thức, hoặc được thực hiện bởi các hộ gia đình để sử dụng cuối cùng của riêng họ. Các hoạt động cũng có thể bị bỏ lỡ vì thiếu sót trong thống kê từ quá trình thu thập dữ liệu cơ sở". Trong thuật ngữ của Hệ thống các tài khoản quốc gia (SNA), phần này của nền kinh tế được gọi là "Khu vực kinh tế chưa được quan sát (Non Observed Economy - viết tắt là NOE). Trong bài viết này sẽ giới thiệu sơ bộ về bức tranh ngầm của nền kinh tế Việt Nam, là một phần của khu vực kinh tế chưa được quan sát.

Tổng quan về khu vực kinh tế chưa được quan sát

Để đo lường khu vực kinh tế chưa được quan sát, các tổ chức quốc tế như UN, UNESCAP, OECD, ADB đã tổ chức nhiều hội thảo hoặc kết hợp với các nước trên thế giới tổ chức hội thảo để thảo luận vấn đề này. Các nước tham dự đã thảo luận và đi đến thống nhất một cách tương đối về định nghĩa, phạm vi và nội dung tính toán các hoạt động thuộc "khu vực kinh tế chưa được quan sát". Nhìn chung, các khái niệm cơ bản và phương pháp tính dựa vào tài liệu do OECD xuất bản năm 2002 và Hệ thống tài khoản quốc gia phiên bản 2008 (SNA2008) đã dành riêng một chương 25 để nói về khu vực kinh tế chưa được quan sát.

Các hoạt động kinh tế chưa được quan sát có thể tóm tắt trong hình 1.

Hoạt động kinh tế ngầm (Underground Activities)

Là hoạt động sản xuất hợp pháp nhưng có chủ ý giấu giếm các cơ quan chức năng để giảm thuế phải nộp (thuế giá trị gia tăng hoặc thuế thu nhập) hoặc giảm đóng góp cho bảo hiểm xã hội theo quy định của pháp luật, hoặc trốn tránh việc đăng ký, ghi chép vào các điều tra hành chính hoặc các bảng hỏi thống kê. Ngoài thuật ngữ "sản xuất ngầm", một số nước sử dụng các thuật ngữ khác để chỉ hoạt động loại này như "hoạt động bị giấu giếm", "nền kinh tế bị che đậy", "nền kinh tế đen"...

Hoạt động kinh tế phi chính thức (Informal sector)

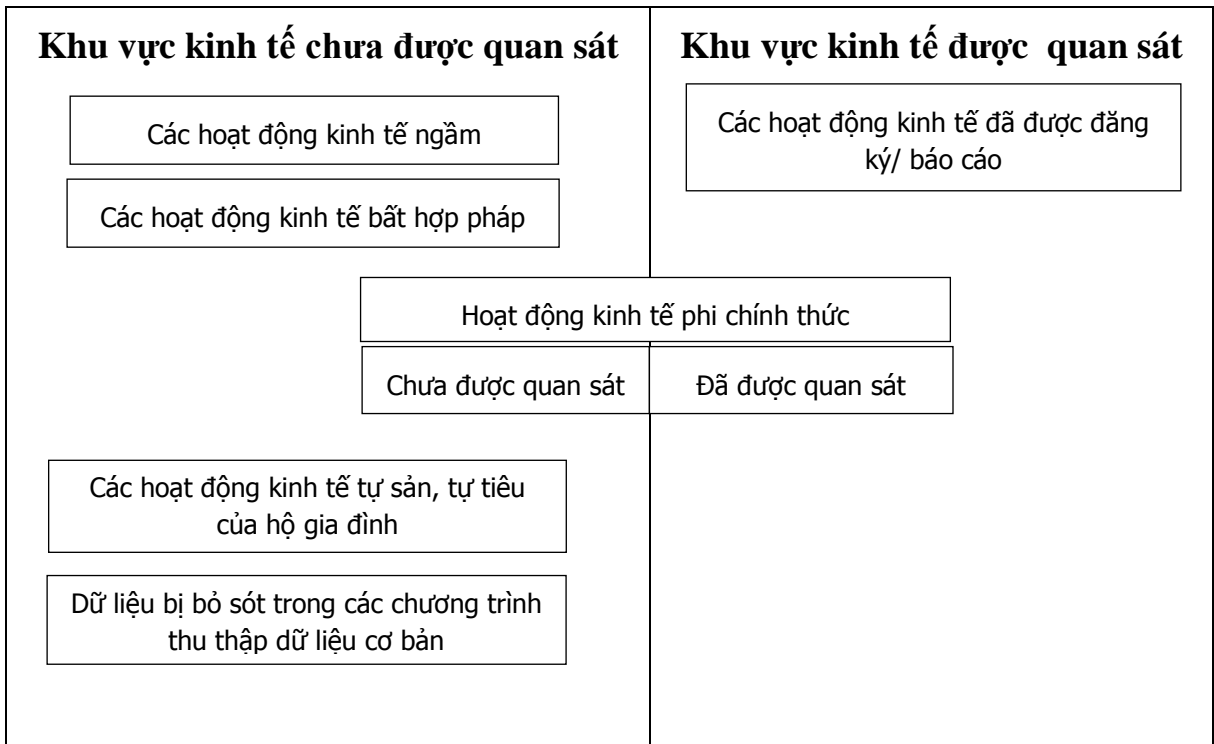
* TS. Viện nghiên cứu phát triển Việt Nam,

** PGS, TS. Trường đại học kinh tế Quốc dân

➤➤➤ NGHIÊN CỨU • TRAO ĐỔI

Là các hoạt động sản xuất hợp pháp nhưng với trình độ tổ chức sản xuất ở mức thấp, không có tư cách pháp nhân, không có đăng ký kinh doanh, sản phẩm sản xuất ra có thể đem bán trên thị trường. Đó là đặc điểm của các đơn vị sản xuất hàng hóa và dịch vụ nhỏ trong khu vực hộ gia đình.

Sản xuất của hộ gia đình để tiêu dùng tự túc là các hoạt động sản xuất của hộ gia đình tạo ra sản phẩm vật chất để tự tiêu dùng hoặc tích lũy, các hoạt động này cũng thuộc khu vực sản xuất phi chính thức. Về nguyên tắc khu vực sản xuất phi chính thức một phần đã được tính vào GDP và một phần chưa được tính đến.

Hình 1: Phân định kinh tế được quan sát và chưa được quan sát trong SNA2008

Sản xuất bất hợp pháp (Illegal production)

Là các hoạt động sản xuất tạo ra các sản phẩm hàng hóa và dịch vụ bị luật pháp cấm hoặc sản phẩm hàng hóa và dịch vụ trở thành bất hợp pháp do các nhà sản xuất không hợp pháp sản xuất ra. Nhóm này bao gồm các đơn vị sản xuất không đăng ký kinh doanh và cả những đơn vị có đăng ký kinh doanh các ngành nghề hợp pháp nhưng không kinh doanh đúng với hoạt động đã đăng ký. Nhóm này được coi là không có đăng ký.

Các hoạt động kinh tế chưa được quan sát khác (Other Non-Observed Economy activities)

Bao gồm các hoạt động khác chưa được quan sát vì nhiều lý do khác nhau và thường phổ biến ở các nước có nền kinh tế chuyển đổi. Nhóm này về thông tin cũng là loại không có đăng ký.

Như vậy khu vực kinh tế chưa được quan sát là một bộ phận của nền kinh tế quốc gia cần được đo lường vào hệ thống tài khoản quốc gia, trong đó có chỉ tiêu GDP. Tuy nhiên,

đo lường khu vực kinh tế này là một việc khó khăn không chỉ đối với Việt Nam mà ngay cả đối với các nước có nền quản trị tốt, tính minh bạch cao cũng cực kỳ khó khăn và không thể định lượng chính xác được. Trên thế giới đã có một số quốc gia đã đo lường khu vực kinh tế này như Mexico đã đo lường khu vực kinh tế phi chính thức và điều chỉnh quy mô của GDP tăng lên 10,5% so với số liệu đã công bố (Nguyễn Văn Đoàn, Lê Văn Duy, 2008) và năm 2012 cơ quan Thống kê Úc cũng đã đo lường khu vực kinh tế này và điều chỉnh quy mô của GDP tăng lên khoảng 3% so với số liệu đã được công bố trước đó. Ở Việt Nam, thống kê tài khoản quốc gia cũng đã có những nghiên cứu đầu tiên về khu vực kinh tế chưa được quan sát vào những năm 2000, sau đó Viện Khoa học Thống kê để cập đến nó trong hội thảo “Thị trường lao động và kinh tế phi chính thức ở Việt Nam trong cuộc khủng hoảng và phục hồi: minh chứng và thách thức mới” tổ chức năm 2010. Hiện nay Tổng cục Thống kê (Bộ Kế hoạch và Đầu tư) đang phối hợp với các bộ, ngành liên quan xây dựng Đề án Thống kê khu vực kinh tế chưa được quan sát và trình Thủ tướng Chính phủ phê duyệt và triển khai trong thời gian tới. Việc đo lường đóng góp của khu vực kinh tế chưa được quan sát sẽ cho thấy bức tranh chân thực hơn về quy mô của nền kinh tế.

Bức tranh ngầm Việt Nam

Hiện nay cơ quan thống kê Việt Nam không coi các hoạt động bất hợp pháp như mại dâm, buôn lậu, cờ bạc... thuộc phạm trù sản xuất mặc dù SNA của Liên hợp quốc quy định những hoạt động này thuộc phạm trù sản xuất. Hơn nữa cách thức tiếp cận thông tin của cơ quan thống kê là từ báo cáo quyết toán đã có

con dấu của cơ quan thuế, cách tiếp cận này bỏ sót khá nhiều doanh thu thực tế của doanh nghiệp. Ngoài ra cách tính chỉ tiêu GDP của Việt Nam hoàn toàn từ phía cung (tổng giá trị gia tăng theo giá cơ bản và thuế sản phẩm) sau đó trộn con số này lại và phân bổ cho sử dụng cuối cùng. Nếu tính toán trực tiếp từ phía cầu như bản chất của GDP thì sẽ hạn chế được rất nhiều phần thiếu này.

Đúng như Thủ tướng Chính phủ Nguyễn Xuân Phúc phát biểu tại Hội nghị triển khai nhiệm vụ năm 2018 của Tổng cục Thống kê sáng ngày 22/1/2018"... bao nhiêu ô tô, nhà lầu, xe hơi, rượu ngoại, thịt bò tiêu thụ rất lớn, mà không được đưa vào GDP"[7]. Ví dụ, các anh chị trốn thuế, buôn lậu... không những vẫn phải tiêu dùng mà họ còn tiêu dùng nhiều hơn bình thường. Nhưng chuyện chênh lệch giữa xuất khẩu từ Việt Nam sang Trung Quốc và nhập khẩu từ Trung Quốc vào Việt Nam, mà trong năm 2014 lên tới... 20 tỉ đô la Mỹ thì sao? Tổng cục Thống kê trả lời báo chí rằng chênh lệch này một phần là do kinh tế ngầm[8]. Trong trường hợp Việt Nam, nếu tính thêm các khoản này thì chưa chắc quy mô GDP tăng lên. Nếu tính Tổng thu nhập quốc gia (GNI) thì quy mô GNI có thể giảm vì những sự ngầm liên quan đến bên ngoài đất nước.

Cũng có người ước tính nền kinh tế chưa được quan sát của nước ta chiếm khoảng 20-30% GDP, điều đó chỉ là võ đoán không dựa trên căn cứ nào. Để đo lường vấn đề này thì một mình cơ quan thống kê không thể làm được mà cần sự vào cuộc của nhiều cơ quan, thậm chí là cả hệ thống chính trị. Tuy nhiên nếu tính thêm phần chưa quan sát được vào GDP thì cũng có những nguy hiểm, vì khi quy mô GDP tăng lên thì bội chi, nợ công so với

➤➤➤ NGHIÊN CỨU • TRAO ĐỔI

GDP sẽ bé đi, có thể đạt được gì đó về mặt thành tích nhưng sẽ che mờ đi sự thật vì những khoản tính thêm vào là những khoản không thu được thuế và thu ngân sách - là nguồn cơ bản để trả nợ và chi tiêu công.

Bên cạnh đó cũng có khá nhiều ý kiến tranh luận xung quanh quyết định thống kê toàn bộ khu vực kinh tế chưa được quan sát vào quy mô của nền kinh tế, trong đó nhiều chuyên gia kinh tế uy tín đều cho rằng, sẽ không dễ để thống kê được.

Trên thực tế chúng ta rất khó để có thể đưa ra một con số chính xác để đánh giá quy mô của khu vực kinh tế chưa được quan sát tại Việt Nam. Bởi lẽ, hiện nay Chính phủ chưa có các xác nhận bằng văn bản coi các hoạt động kinh tế bất hợp pháp như mại dâm, buôn lậu, cờ bạc thuộc phạm trù sản xuất (SNA của Liên hợp quốc quy định những hoạt động này thuộc phạm trù sản xuất). Do đó, cơ quan thống kê của Việt Nam chưa có cơ sở để tính khu vực này vào phạm trù sản xuất của nền kinh tế.

Bên cạnh đó, cái "ngầm" lớn nhất của nền kinh tế là tại khu vực doanh nghiệp. Doanh nghiệp thường che dấu các khoản lợi nhuận với cơ quan thuế và thống kê. Cách tiếp cận thông tin của cơ quan thống kê từ báo cáo quyết toán đã bỏ sót rất nhiều doanh thu thực tế của doanh nghiệp. Chưa kể đến việc buôn lậu, trốn thuế là rất khó kiểm soát. Ví dụ cụ thể nhất là câu chuyện chênh lệch giữa xuất khẩu từ Việt Nam sang Trung Quốc và nhập khẩu từ Trung Quốc vào Việt Nam lên tới 20 tỉ đô la Mỹ trong năm 2014.

Tài liệu tham khảo:

1. Liên hợp quốc (2008), *System National Accounts 2008 (SNA2008)*;

2. Nguyễn Văn Đoàn, Lê Văn Dục (2017), 'Đo lường khu vực kinh tế chưa quan sát được: Khuyến nghị quốc tế và đề xuất áp dụng ở Việt Nam', *Thông tin Khoa học Thống kê*, số 4, 15-20;
3. ILO (2013), *Measuring informality: A statistical manual on the informal sector and informal employment*;
4. OECD (2000), *Measuring the Non Observed Economy - A Handbook*;
5. Viện Khoa học Thống kê (2010), *Hội thảo "Thị trường lao động và kinh tế phi chính thức ở Việt Nam trong cuộc khủng hoảng và phục hồi: Minh chứng và thách thức mới"*, ngày 16 tháng 12 năm 2010;
6. Chính phủ (2015), *Nghị định số 78/2015/NĐ-CP về đăng ký doanh nghiệp*, ban hành ngày 14/9/2015.
7. Nguyễn Tuyền (2018), *Ngành thống kê "bỏ lọt" con số mua nhà lâu, xe hơi, thịt bò và rượu ngoại*, truy cập ngày 06/9/2018 từ <<https://dantri.com.vn/kinh-doanh/thu-tuong-nganh-thong-ke-bo-lot-con-so-mua-nha-lau-xe-hoi-thit-bo-va-ruou-ngoai-20180122131441075.htm>>
8. Xuân Thân (2015), *Vì sao chênh số liệu thống kê thương mại giữa Việt Nam – Trung Quốc?* truy cập ngày 06/9/2018 từ <<https://vov.vn/kinh-te/vi-sao-chenh-so-lieu-thong-ke-thuong-mai-giua-viet-nam-trung-quoc-409311.vov>>